

2. Història de la investigació

JAUME MASSÓ CARBALLIDO
Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca, Reus

La investigació "arqueològica" de Tarragona anterior al segle XIX s'havia limitat pràcticament a la descripció més o menys detallada dels principals monuments de la ciutat, a la transcripció de les nombroses inscripcions antigues i a diversos treballs sobre numismàtica tarraconense. Malgrat l'existència de diverses notícies útils en diferents textos medievals, cal esperar fins al segle XVI per trobar els primers erudits renaixentistes que demostrin un vertader interès per l'estudi de les antiguitats: el canonge Joan de Cessé (†1546) i, molt especialment, el lletrat Lluís Pons d'Icart (ca. 1518-1578), autor del conegut *Libro de las grandezas de Tarragona*, una de les fites historiogràfiques de la investigació antiquària de la ciutat (fig. 1). Aquest llibre va ser publicat per primera vegada a Lleida entre 1572 i 1573, en la seva versió en castellà,¹ i ha estat la base de les publicacions posteriors (PONS 1572-73). Només fa una vintena d'anys que va veure la llum la versió catalana original d'aquesta obra (DURAN 1984), la qual presenta una excel·lent descripció de l'estat dels monuments romans en aquesta època, evidentment molt més ben conservats que ara, com pot deduir-se també dels magnífics dibuixos coetanis —de 1563— del pintor flamenc Anton Van den Wijngaerde (KAGAN 1986; GALERA 1998). Pons és autor, així mateix, d'una valuosa compilació epigràfica que, malgrat haver romàs inèdita fins avui, va ser utilitzada directament o indirectament (conscientment o inconscient, però en tot cas sense citar-la) per tots els epigrafistes posteriors: es tracta de l'*Epigrammata antiquae urbis Tarraconensis* el manuscrit principal del qual es conserva a la Biblioteca del Príncep August de la ciutat alemanya de Wolfenbüttel (Massó 1989).

Contemporani de Pons (i fins i tot amb un llunyà parentiu) va ser Antoni Agustí Albanell (1517-1586), el famós arquebisbe de Tarragona, un important erudit i humanista i autor pòstum dels ja clàssics *Dialogos de medallas, inscripciones y otras antigüedades* (imprès el 1587, amb nombroses reedicions i traduccions posteriors, algunes de les quals amb il·lustracions noves i interessants) (fig. 2). Cal dir que Agustí, personatge molt destacat en diversos aspectes de la seva competència intel·lectual, ha estat una mica sobrevalorat pel que fa a l'activitat pròpiament "arqueològica" tarraconense, pràcticament reduïda a diverses mencions —algunes de les quals són clarament degudes a Pons— d'inscripcions, monedes i monuments de Tàrraco, i al seu paper com a col·leccionista de monedes i d'inscripcions romanes, aquestes últimes agrupades, juntament amb algunes escultures, a l'hort de la seva residència, un hort que ha estat considerat el primer "museu arqueològic" de Tarragona (SÁNCHEZ 1990).

Després de més de cent anys sense gairebé cap activitat "arqueològica" destacable, durant el segle XVIII es reviu a Tarragona l'interès per l'antiguitat (Massó 2003a).

Fig. 1. Portada (segona) del *Libro de las grandezas de Tarragona*, de L. Pons d'Icart (1572-1573).

Fig. 2. Portada de *Dialogos de medallas, inscripciones y otras antigüedades*, d'A. Agustí (1587).

D'entrada, hem d'esmentar la meritòria tasca d'inventari que van dur a terme conjuntament, cap a 1710-1713, Josep Boy i Juan Grül, dos enginyers militars que van treballar un cert temps a la ciutat i que ens van deixar sengles manuscrits amb interessants dibuixos i plans d'inscripcions, escultures i altres restes romanes (algunes de les quals han desaparegut des de llavors) trobades a Tarragona i als voltants (Boy 1996). També mereix una cita el regidor tarragoní Carles Boni i Serra (1708-1773), redactor d'un meritori resum històric de la ciutat, l'*Epítome Historial* (no imprès fins al 1993, però utilitzat per historiadors posteriors mitjançant còpies manuscrites) i d'un interessant informe —de 1754— titulat "Castillo de Pilatos" (DASCA *et al.* 1993; TED'A 1989a, 27-28 i 51-52). De totes maneres, el millor representant local de l'època de la Il·lustració, el canonge Ramon Foguet i Foraster (1729-1794), a més de col·leccionar monedes i ceràmiques antigues i d'iniciar —amb el seu amic mallorquí Bartomeu Pou, també eclesiàstic i col·laborador de Finestres— una recopilació d'inscripcions romanes, es va limitar gairebé sempre a servir de guia i d'informador per a diversos erudits no tarragonins (viatgers o corresponents), i van ser aquests últims els qui van publicar els treballs o estudis més interessants, com la *Sylloge inscriptionum romanarum*, de Josep Finestres i de Monsalvo (1762); el volum xxiv de l'*España Sagrada*, d'Henrique Flórez (1769), i fins i tot els volums xiii del *Viage de España*, d'Antonio Ponz (1785-1788) i xix de la *Historia crítica de España*, de Joan-Francesc

de Masdeu (1800). D'entre aquestes obres cal destacar molt especialment el volum del P. Flórez (fig. 3), dedicat monogràficament a les "Antigüedades Tarraconenses", amb una meritòria revisió crítica de la bibliografia anterior i una excel·lent aproximació directa als monuments i altres elements romans conservats en aquell moment, tot això il·lustrat amb uns bonics gravats que reproduïxen —amb una qualitat i fidelitat gairebé sense precedents— les restes arqueològiques esmentades. La utilitat d'aquest volum, encara avui manifesta, n'explica una recent reedició en facsimil (ROVIRA/DASCA 1995).

La modèstia i el generós esperit de col·laboració de Foguet no van fer possible la publicació d'un treball seu, elaborat en forma de diàleg (probablement a la manera d'Antoni Agustí), que posava en dubte —a partir de peces trobades a Tarragona— l'afirmació d'Antonio Valcárcel Pío de Saboya y Moura, comte de Lumiares, que apareixia en el seu llibre *Barros saguntinos* (1779), sobre l'origen de la que després es va anomenar *terra sigillata*. L'asturià Carlos Benito González de Posada (1754-1831), també canonge de Tarragona (des de 1792), va continuar i va ampliar la tasca de Foguet, començant pels intents de classificació dels segells de ceràmica (*barros saguntinos*) recuperats a Tarragona (manuscrits de 1803 i 1807, actualment a la Real Academia de la Historia) i acabant per la col·laboració amb diversos viatgers erudits, com el valencià Jaime Villanueva (*Viage literario á las iglesias de España*, volum XX, edició pòstuma, 1851) o el francès Alexandre de Laborde (LABORDE 1806; LABORDE 1974-75) (fig. 4). Al costat de Foguet i de Posada trobem altres personatges amb una actuació menys destacada, però també interessant, com l'artista barrocc Francisc

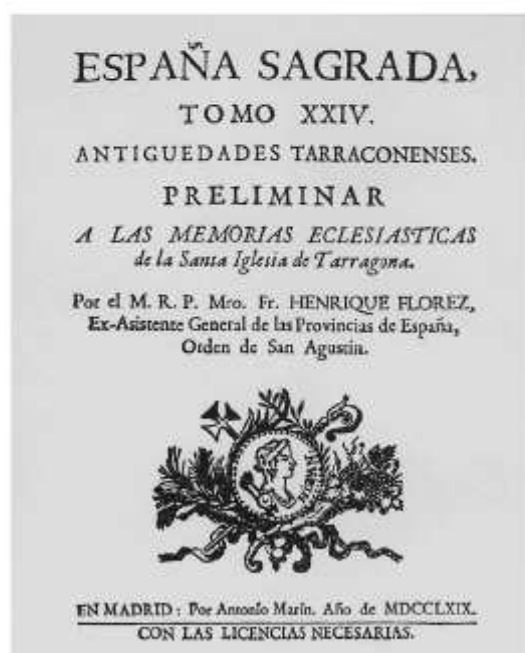

Fig. 3. Portada del volum xxiv de l'*España Sagrada*, d'Henrique Flórez (1769).

Bonifàs i Massó (1735-1806), autor de molts dels dibuixos de les làmines del volum xxiv de l'*España Sagrada*, o l'arquitecte Joan Antoni Rovira (1731-ca. 1805), col·leccionista de monedes antigues i autor —entre moltes altres coses— d'un projecte de rehabilitació de l'antic aqüeducte procedent del riu Gaià (1781-1783), impulsat per l'arquebisbe Santiyán i acabat pel seu successor Armanyà (1798) (*Aigua* 1998; *Món de l'aigua* 1998) i d'un primer intent de restauració —el 1788— de l'arc romà de Berà (DUPRÉ 1994a, 182-187). D'altra banda, el 1784 s'havia realitzat la primera —i molt limitada— “excavació arqueològica” coneguda al Círc romà de Tarragona, a càrrec d'un cavaller i viatger irlandès molt afeccionat a les antiguitats hispàniques, William Burton, segon comte de Conyngham. El físic Antoni de Martí i Franquès (1750-1832), la principal activitat científica del qual es va desenvolupar en el camp de les ciències naturals, va ajudar també —ja a principis del segle XIX— Alexandre de Laborde i els seus compatriotes Jean Baptiste Lechevalier i Louis-Charles Petit-Radel en la recollida de dades sobre la part ciclòpia de la muralla romana (QUINTANA 1935, 168-169 i 261-264), llavors considerada molt més antiga (PETIT-RADEL 1841, 306-309). En aquell moment es van iniciar les obres del port modern de la ciutat, una gran construcció que anava lligada a l'obertura d'una gran pedrera que afectaria, durant la major part del segle XIX, una zona —tant urbana com suburbana— de gran importància arqueològica.

Fig. 4. Portada del primer volum del *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, d'A. de Laborde (1806).

La guerra del Francès va comportar un canvi radical d'aquesta situació, no només per la destrucció parcial (entre 1811 i 1813) de diversos sectors monumentals de la ciutat (especialment a les muralles i al Circ) sinó també perquè va afectar traumàticament (biblioteques i col·leccions particulars incloses) una tradició investigadora que semblava ben orientada durant la il·lustrada època anterior. La reobertura dels treballs de construcció del port va posar al descobert —i va eliminar gradualment i inexorablement— un sector molt interessant de la ciutat romana i del seu suburbi sud-oriental. La intervenció més o menys activa de diferents personatges de la cultura local va aconseguir evitar la destrucció o la desaparició efectiva d'una part de les troballes arqueològiques, sovint espectaculars, que apareixien contínuament a la ja anomenada Pedrera del Port.² Els materials "recuperats" d'aquesta manera van anar conformant una poc nombrosa però important col·lecció d'antiguitats que es va obrir al públic a l'Acadèmia de Belles Arts, una petita col·lecció que més endavant es convertiria en la base del Museu Arqueològic de Tarragona. D'aquell moment podem esmentar el canonge Bartomeu Soler, nét de la germana de l'arquebisbe Armanyà, degà de la catedral i membre de la Junta d'Obres del Port, el qual va salvar, va recollir o va copiar diverses restes arqueològiques i inscripcions aparegudes al llarg de les primeres dècades d'explotació de la pedrera, així com el també canonge Domènec Sala, que va evitar la pèrdua del mosaic que representa un Bacus triomfal (1829), i especialment l'escultor Vicenç Roig, anomenat *Vicentó* (1763-1837), professor de l'esmentada Acadèmia de Belles Arts i veritable *alma mater* del seu petit "museu" (SADA/MASSÓ 1997). Roig va aconseguir adquirir, entre altres antiguitats procedents de la Pedrera del Port, algunes de les escultures romanes més famoses de Tarragona, entre les quals es trobava la bella estàtua de Bacus amb la pantera, i també va intervenir en la restauració realitzada a finals del segle XVIII a l'arc de Berà (DUPRÉ 1994a, 186). A partir de 1836, la dispersió i la destrucció indiscriminades d'una part considerable del patrimoni historicoartístic i arquitectònic medieval, arran de l'aplicació de les lleis estatals de desamortització, van fomentar una reacció favorable de la classe política dominant cap a la protecció monumental, que cristal·litzaria en la creació oficial de les comissions provincials de monuments. Paral·lelament, una part dels patricis i propietaris tarragonins amb afeccions col·leccionistes —amb el notari Joan Francesc Albiñana i de Borràs (1802-1868) al capdavant, ben secundat per l'advocat Josep Maria de Torres i Sedó (1800-1874)— van fundar la Societat Arqueològica Tarraconense, entitat que tindria com a finalitat prioritària la formació d'un "museu particular" amb les aportacions dels Socis (*Arqueològica* 1994). Amb l'aparició, pràcticament simultània, de la Comissió de Monuments (oficial) i de la Societat Arqueològica (privada), el mateix any 1844 s'inicià una nova etapa en la història de la investigació arqueològica de Tarragona. En un primer moment, l'activitat es va limitar a una constant recuperació de materials arqueològics procedents de la Pedrera del Port, tasca més o menys controlada conjuntament per totes dues entitats, que fins i tot van arribar a crear una "subcomissió mixta d'excavacions" arran de la troballa del mosaic de la Medusa, l'any 1845 (mosaic que es va aconseguir salvar i mantenir *in situ* fins que va ser arrencat el 1872 a causa de l'avanç inexorable de la pedrera). Es van anar formant paral·lelament dos museus arqueològics, un en cada entitat, que es van unir físicament el 1849.³ Aviat va ser necessari publicar una descripció actualitzada de les antiguitats de Tàrraco, que va arribar amb el llibre *Tarragona Monumental*, obra conjunta del citat Albiñana i de l'arxiver i historiador Andreu de Bofarull i Brocà (1810-1882) (fig. 5). Un curiós episodi, el de la suposada troballa el 1850 d'un sarcòf

fag “egipci” —una falsificació que va aconseguir una gran difusió i que va provocar una gran polèmica (MARCOS/PONS 1996)—, va captar l’atenció oficial i es va aconseguir, almenys, controlar millor les troballes de la pedrera. A finals de 1853, la Real Academia de la Historia va nomenar inspector d’antiguitats Bonaventura Hernández i Sanahuja (1810-1891), un col·leccionista numismàtic i arqueòleg autodidacta que demostraria una gran capacitat de treball i que hem de considerar la figura clau de l’arqueologia tarraconense de la segona meitat del segle XIX. Hernández també es va fer càrrec del nou Museu Arqueològic, al qual es va dedicar cada cop més exclusivament (el 1873 va ingressar, amb caràcter retroactiu, al cos facultatiu d’arxivers, bibliotecaris i arqueòlegs, després de renunciar al càrrec d’inspector d’antiguitats). De la seva faceta com a arqueòleg cal destacar l’aplicació pionera de tècniques arqueològiques gairebé insòlites fins aquell moment a Espanya —com la delimitació d’estratigrafies (BERMÚDEZ 1991; RIU 1991) o l’extracció de mosaics entelant-los i enrotllant-los—, el seu interès per la protecció i l’estudi dels diversos monuments (restauració de l’aqüeducte de les Ferreres, declaració monumental de la Muralla, prospeccions i excavacions a la zona del Fòrum de la Colònia, al Circ, al Teatre, etc.), les seves excel·lents relacions amb diverses personalitats científiques (entre les quals volem destacar la col·laboració continuada amb el gran epigrafista alemany Emil Hübner, autor del volum II del *Corpus Inscriptionum Latinarum*) (fig. 6) i, *last but not least*, el seu

Fig. 5. Portada de *Tarragona Monumental*, de E.Albiñana i A. de Bofarull (1849).

constant interès per difondre i publicar (quan i quant li era possible) les troballes i els descobriments que feia (SOBERANAS-MASSÓ 1992). Els seus mèrits més importants com a museòleg van ser la consolidació del Museu i protegir-ne i ampliar-ne els fons —malgrat les dificultats successives—, així com els esforços per redactar i actualitzar constantment diversos inventaris i catàlegs raonats dels materials arqueològics que estaven sota la seva responsabilitat, tasca que va facilitar la publicació —ja a càrrec del seu successor Ángel del Arco y Molinero (1862-1925)— del *Catálogo del Museo Arqueológico de Tarragona* (1894). Entre tots els treballs impresos d'Hernández podem citar *El indicador arqueológico de Tarragona*, escrit en col·laboració amb l'esmentat Josep M. de Torres (1867); *Opúsculos históricos, arqueológicos y monumentales* (1884), i el primer i únic volum de la *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos* (1892), obra pòstuma editada, anotada i continuada per Emili Morera i Llauredó (1846-1918) (figs. 7 i 8). Aquest últim, fundador del ja centenari *Boletín Arqueológico* (1901) i autor també d'estudis històrics destacables (MORERA 1997), va defensar i argumentar —de manera avançada al seu temps— una cronologia romana per a la Muralla (MENCHÓN/MASSÓ 1999, 153).

El segle passat va ser el de les grans intervencions monumentals a Tarragona i el de més projecció científica internacional. Al primer terç del segle xx destaquen les excavacions de l'Institut d'Estudis Catalans al Teatre romà, el 1919, dirigides per

Fig. 6. Portada del volum II del CIL, *Inscriptiones Hispaniae Latinae*, d'E. Hübner (1869).

Josep Colomines i realitzades —sota la inspecció dels arquitectes Jeroni Martorell i Josep Puig i Cadafalch— *in situ* pel tarragoní Francesc Carbó i Olivé (1868-1924); les de Joan Serra i Vilaró (1879-1969), a la zona del Fòrum de la Colònia (fig. 9), i sobretot, a la famosa Necròpolis paleocristiana (1925-1933) (fig. 10).⁴ Durant la Guerra Civil es van dur a terme diverses intervencions arqueològiques (a l'Amfiteatre i en altres sectors de la ciutat) i es va poder salvar —encara que amb mitjans bastant precaris i en difícils circumstàncies— la major part del patrimoni monumental i museístic, gràcies, sobretot pel que fa a aquest últim, a l'actuació decidida dels delegats de la Generalitat de Catalunya a Tarragona per a qüestions de patrimoni: el pintor Ignasi Mallo i l'escultor Joan Rebull (Massó 1999) (figs. 11 i 12).

El creixement urbà de Tarragona es va anar accelerant gradualment a partir de 1940 i això va perjudicar sensiblement el patrimoni arqueològic, malgrat els diversos intents de control i la declaració de la ciutat com a conjunt historicoartístic l'any 1966. Entre 1948 i 1978 es van excavar diversos sectors de la ciutat (l'Amfiteatre, el Fòrum provincial, la Muralla, el Teatre, etc.) i del seu entorn (especialment les vil·les romanes de Centcelles i dels Munts), a càrrec de diversos investigadors (com Samuel Ventura Solsona, José Sánchez Real, Pedro Manuel Berges Soriano, Theodor Hauschild, etc.) i impulsades per diverses entitats (Massó 2002), entre les quals cal esmentar el Museu Arqueològic de Tarragona i la secció espanyola de l'Institut Arqueològic Alemany.⁵ Als volums del *Boletín Arqueológico* (amb la capçalera en castellà entre 1943 i 1978, bilingüe entre 1979 i 1996 i en català des de 1997) s'han publicat molts treballs d'erudició arqueològica i històrica sobre Tàrraco, així com un gran nombre de notícies sobre troballes concretes. A través de les pàgines d'aquest butlletí, editat per la Societat Arqueològica Tarraconense (amb el títol de *Reial* a partir de 1913) i, especialment, de la secció de "Noticiari", es pot fer un recorregut per la gran majoria

Fig. 7. Portada del primer (i únic) volum de la *Historia de Tarragona*, de B. Hernández i Sanahuja (1892).

Fig. 8. Única fotografia coneguda de l'exploració del Teatre romà de Tarragona el 1884, publicada a la *Historia de Tarragona*, de B. Hernández i Sanahuja (1892).

Fig. 9. Troballa d'una escultura romana (KOPPEL 1985, 37-38, n. 56), a la zona pròxima al Fòrum de la Colònia, el 29 de març de 1912.

Fig. 10. Portada d'una de les memòries de J. Serra i Vilaró sobre les excavacions realitzades a la Necròpolis paleocristiana de Tarragona (1935).

Fig. 11. La torre del Cabiscol, de la Muralla romana de Tarragona, als anys trenta del segle xx. Al peu, el prehistoriador reusenc Salvador Vilaseca (Foto: Institut Municipal de Museus de Reus).

Fig. 12. Excavacions realitzades pel Museu de Reus, entre 1935 i 1936, a la vil·la romana localitzada a l'ermita de Santa Maria de Paretsdelgades (la Selva del Camp) (Foto: Institut Municipal de Museus de Reus).

d'intervencions i descobriments arqueològics realitzats al llarg de gairebé tot el segle passat. Des de 1981, el Servei d'Arqueologia de la Generalitat ha regulat les intervencions arqueològiques, que s'han vist extraordinàriament incrementades en els últims vint anys i han afectat pràcticament tots els monuments i sectors antics de Tarragona. En aquesta última fase, a més de la tasca de difusió i d'investigació realitzada de manera paral·lela pel Museu Nacional Arqueològic de Tarragona i la Universitat Rovira i Virgili, hem de citar les intervencions realitzades pel Taller Escola d'Arqueologia a finals de la dècada dels vuitanta (TED'A 1990b), la realització a la ciutat —l'estiu de 1993— del xiv Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica⁶ i l'augment espectacular de les publicacions arqueològiques (bibliografia a AQUILUÉ *et al.* 2000, 143-159; veieu també *Intervencions 93-99; Tàrraco 99*; RODÀ 2001) (fig. 13-14), que han fet de Tàrraco una de les ciutats romanes més conegudes de l'occident mediterrani, una ciutat que a la fi del segle xx va ser declarada Patrimoni de la Humanitat.

Notes

¹ El *Libro de las grandezas* es va reeditar a Lleida el 1883 i a Tarragona el 1981 (vegeu MASSÓ 1990 i 2003b).

² Sobre les excavacions a la Pedrera del Port i per conèixer el panorama arqueològic vuitcentista de Tarragona en general, vegeu el catàleg de l'exposició *Un home per a la història. Homenatge a Bonaventura Hernández Sanabaja*, Tarragona 1991.

³ Fins i tot es va editar un catàleg conjunt dels materials de totes dues institucions, malgrat que el títol només n'esmentí una: *Catálogo de los objetos que se conservan en el Museo de la Sociedad Arqueológica Tarraconense*, Tarragona, 1852.

Fig. 13. Coberta del llibre *L'amfiteatre romà de Tarragona*, del Taller Escola d'Arqueologia (1990).

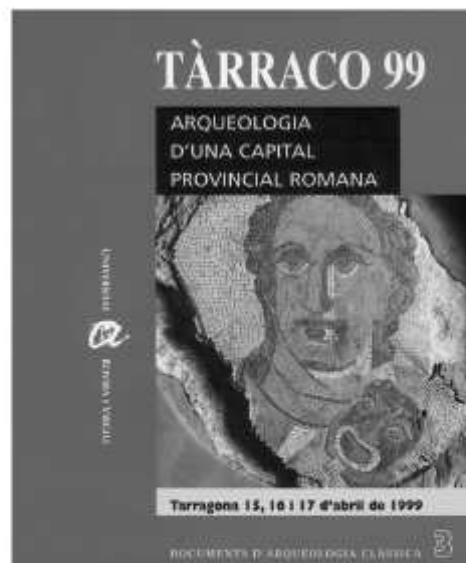

Fig. 14. Coberta del volum *Tàrraco 99*, editat per la Universitat Rovira i Virgili (2000).

⁴ Sobre l'activitat arqueològica de Serra, vegeu el catàleg de l'exposició *Revelar el passat. Homenatge a Joan Serra i Vilaró en el xxv aniversari de la seva mort*, Tarragona, 1994.

⁵ Paral·lelament, l'Institut Arqueològic Alemany ha publicat un nombre considerable d'articles (a la *Madriider Mitteilungen*) i monografies sobre l'arqueologia de Tàrraco, entre les quals destaquen els *corpora* d'epigrafia i escultura (ALFÖLDY 1975, KOPPEL 1985).

⁶ Vegeu el dossier publicat a la *Revista de Arqueologia*, 148 (1993), 34-53, i DUPRÉ 1994d.